

TRADIȚIE ISTORICĂ ȘI CREATIVITATE ETNO-CULTURALĂ ÎN COSTUMUL POPULAR BĂNĂȚEAN — PREMISE DE ANALIZĂ INTERDISCIPLINARĂ

Născut din necesitatea de a proteja corpul în fața acțiunii diversilor factori ai mediului înconjurător, costumele populare, dezvoltându-se odată cu formele vieții, sociale se manifestă ca unul din elementele de bază a artei populare în special și a culturii materiale în general. Sigur, scopul utilitar al îmbrăcăminteii nu poate și nu trebuie subapreciat. Aceasta explică într-o anumită măsură, perpetuarea unor tehnici de lucru, menținerea anumitor forme la anumite grupuri de populație, formarea unor deprinderi și gusturi care, cu vremea s-au perfecționat și dezvoltat. Dar nota dominantă ce caracterizează costumele populare, ca de altfel și întreaga artă populară, este îmbinarea frumosului cu utilul, deci o dublă funcționalitate a acestuia. Costumele populare românești constituie el însuși una dintre cele mai grăitoare mărturii a îmbinării frumosului cu utilul¹.

Spiritul creator al poporului român, într-o continuă și neobosită căutare a noului, a ineditului, a frumosului, s-a manifestat cu putere și pe acest tărâm al culturii populare, imprimând atât complexelor de costum în ansamblu, cât și fiecărei piese în parte, note de bogăție, originalitate, colorit aparte, farmec și gingășie.

Portul popular, la fel ca și alte fenomene sau procese ale culturii materiale și spirituale refelectind modul tradițional de viață al poporului, vădește prin puternica sa unitate structurală bazată pe continuitatea și dezvoltarea creatoare a tradițiilor sale valoroase, însăși continuitatea lui. Prin aceasta, el constituie un document viu al trecutului care, menținându-se de-a lungul timpului, a transmis generațiilor mesajul unei creații artistice autentice, cu un conținut propriu, specific.

Costumele populare tradiționale, depășit și îmbogățit treptat, capătă în realitatea etnografică contemporană un alt sens, rămânând rezervat zilelor de sărbătoare.

Cu toate că formele specifice etnice ale creației populare românești se conturează odată cu încheierea procesului de formare a poporului român, portul popular este indisolubil legat de cultura populației băștinașe proto-tracice, tracice, geto-dacice și daco-romane, pe care o dezvoltă în mod creator. Toate atestările documentare ne confirmă cu certitudine că portul popular românesc are o veche tradiție și o continuitate, ce nu poate fi contestată, în evoluția sa.

Pe aceste două coordonate esențiale — între păstrarea elementelor tradiționale, pe de-o parte și îmbogățirea continuă cu elemente nova-

¹ Tancred Bănățeanu, *Portul popular românesc*, București, 1965; Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 354 și urm.; Hedvig-Maria Formagiu, *Portul popular din România*, București, 1974.

toare și originale — se înscrie și evoluția costumului popular bănățean, în general, a celui caraș-severinean, în mod particular.

Desigur, pentru a putea diferenția și surprinde în chip just relația diacronică dintre elementele de tradiție și cele novatoare în cadrul acestei manifestări atât de pregnant originale ale artei noastre populare, etnografia este nevoită să apeleze din ce în ce mai mult la o serie de date puse la dispoziție de către discipline complementare.

Prin aceasta, ea se încadrează tendinței generale spre interdisciplinaritate care se manifestă în cercetarea științifică modernă, ca o premisă obiectivă a perfecționării procesului cognitiv în cele mai diverse domenii. În cazul particular al temei de față, coroborarea datelor etnografiei cu acelea istorico-arheologice consituie o condiție elementară pentru o mai bună înțelegere a elementelor de tradiție și creativitate din care a rezultat caracterul original al costumului nostru popular.

Încă din perioadele străvechi Banatul cunoaște o dezvoltare istorică specifică, datorată în mare măsură așezării sale geografice și caracteristicilor sale naturale, fiind una dintre importante plăci turnante ale legăturii dintre centrul, estul și sud-estul european. Ca atare, încă — cel mai târziu — din epoca neolitică, teritoriul Banatului, consituie aria de formare și manifestare a unor sinteze de cultură materială și spirituală largi, de mare consistență și de îndelungată persistență în timp. Trebuie să remarcăm de la început aici, împletirea strânsă și aproape permanentă a viguroaselor elemente de tradiție locală cu influențe venite din centrul Europei, cu permanentul curent înnoitor vehiculat de zona sud-dunăreană, balcanică, după cum nu mai puțin importante au fost interferențele puternice, foarte strinse cu zonele Olteniei și Transilvaniei sudice².

Privite prin prisma acestor circumstanțe istorice problemele legate de apariția și evoluția costumului popular din teritoriul caraș-severinean cuprinzând numeroase microzone etnografice cu specific destul de bine conturat, ne apar acum mai ușor de urmărit, deși punctul de plecare al acestei manifestări de artă populară se pierde în negura veacurilor. Dovezile arheologice reușesc să aducă în acest sens o serie de lămuriri importante.

Dacă reprezentările antropomorfe din epoca neolitică, extrem de stilizate, nu ne pot da prea multe indicații cu privire la aspectul general al vestimentației din acea vreme, săpăturile arheologice efectuate în stațiunile neolitice aparținând culturilor Starčevo-Criș și Vinča au scos la iveală numeroase dovezi referitoare la existența, pe teritoriul actualului județ Caraș-Severin, a unui dezvoltat meșteșug casnic al prelucrării firelor și fibrelor textile, cum sînt: fusaiiolele, pintaderele de lut folosite la imprimarea modelelor pe țesătură sau chiar imprimeuri textile pe fundul unor vase de lut³.

² Octavian Răuț — Vasile Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, seria *Caiete Banatica*, 3, Reșița, 1976, p. 5 și urm.; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Biblioteca Musei Napocensis, IV, Cluj-Napoca, 1979; M. Gumă, *Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin*, în *StComC*, II, 1977, p. 252.

³ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, passim; idem, *Gornea. Preistorie*, seria *Caiete Banatica*, 5, Reșița, 1977, p. 106—108.

Chiar dacă aceste informații nu ne pot contura imaginea costumului din acea vreme, a elementelor componente și motivisticii ornamentale ale acestuia, totuși, ele ne indică particularitățile de realizare a țesăturilor folosite ca materie primă în confecționarea costumului. Pe baza unor studii — este drept, încă incipiente — realizate asupra imprimeurilor de pe fundul vaselor neolitice, aparținând culturii Vinča, descoperite în așezarea de la Zorlențu Mare, jud. Caraș-Severin și datate în jurul anului 3000 î.e.n., s-a putut constata prezența în acea vreme atât a impletiturilor de fibre vegetale cit și a țesăturii propriu-zise din fibre vegetale sau fire animale din care se confecționa îmbrăcămintea⁴. În acest sens, ar fi cit se poate de interesant de făcut o comparație între imprimeurile textile întâlnite pe fundul vaselor preistorice și vechile țesături folosite la confecționarea unor costume populare din diverse zone ale României, în încercarea de a se preciza mai bine vechimea tehnologiei folosite la confecționarea acestora sau a tipului cel mai arhaic de țesătură din cadrul textilelor populare.

O imagine mult mai convingătoare cu privire la bogăția și elementele de tradiție ale costumului popular o avem odată cu dezvoltarea pe aceste meleaguri ale splendorilor culturii ale bronzului tragic. Un loc cu totul aparte în acest context îl ocupă figurinele antropomorfe feminine ale culturii Gîrla Mare⁵, prezente și pe teritoriul județului Caraș-Severin prin câteva exemplare descoperite la Moldova Veche⁶ și Liubcova⁷, precum și la Piatra Ilișovei, com. Svinița (jud. Mehedinți⁸ ca să nu cităm aici decît câteva exemple. Ele sînt deosebit de importante în studierea elementelor de străveche tradiție existente în costumele populare actuale din aceste zone. În ornamentația deosebit de bogată a acestor statuete s-au putut recunoaște, fără nici un dubiu, elemente importante ale costumului popular feminin al epocii, menținute pînă în zilele noastre, cum sînt: catrința și opregul, eventual ceapsa și briul, cu podoabele aferente constînd din brățări, cercei și salbe⁹.

Un studiu comparativ amănunțit al elementelor de costum care apar în decorul acestor reprezentări și cele ale costumului popular bănățean, ar putea constitui o valoroasă bază de plecare în cercetarea complexă a evoluției costumului nostru popular precum și a rolului jucat de fiecare piesă componentă în cadrul ansamblului vestimentar pe diferitele trepte ale evoluției sale.

Aceste apropieri pe care le facem între costumele populare al zilelor noastre și cele din epoca bronzului, ar putea să pară anacronice, fiind vorba de o depărtare în timp de mai bine de trei milenii între unele

⁴ Florica Zaharia — Ștefan Cădăriu, în *Banatica*, V, 1979, p. 27—34.

⁵ Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incineratie din epoca bronzului de la Cirna*, București, 1961, p. 244—279 și pl. CLII—CLXII; Idem, *Arta preistorică în România*, București 1974, p. 343 și urm., fig. 389—398/1.

⁶ Descoperire inedită. Partea superioară a unei statuete de acest tip se află în colecția Simici, preluată de M.J.R. Inf. M. Gumă.

⁷ Exemplar descoperit într-o necropolă de incineratie din perioada tîrzie a epocii bronzului, în curs de cercetare în această localitate. Inf. C. Săcărîn. Piesa se află în colecția M.J.R.

⁸ Descoperire întâmplătoare, încă inedită. Inf. M. Gumă.

⁹ Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 343—

și altele. Totuși, atît specialiștii în domeniul epocilor istorice străvechi ca și cunoscătorii portului popular românesc nu au nici o îndoială că nu poate fi vorba numai de asemănări fortuite. Este firesc de altminteri, căci continuitatea de-a lungul mileniilor a celor mai importante elemente ale costumului popular este strălucit confirmată și sprijinită de însăși continuitatea etnică pe filiera tracică-dacică-daco-română și românească, din ce în ce mai clar documentată de cercetarea istorică.

Columna lui Traian sau Tropaeum Traiani de la Adamclisi, stelele funerare descoperite în Dacia romană, sint tot atîtea exemple și dovezi ale continuității acestor elemente tradiționale în epoca civilizației dacice și daco-romane. Permanența acestor elemente, din perioada de formare a poporului român și de constituire a limbii sale, de la formarea primelor formațiuni statale românești de tip feudal și pînă în timpurile moderne, se desprinde în mod clar dintr-o serie de alte documente istorice, între care un loc important îl ocupă scrierile cronicarilor, actele de proprietate, de vânzări și vamale, foile de zestre, notele călătorilor străini, picturile murale ale bisericilor cu ctitori țărani sau stampele de epocă.

În decursul evoluției sale istorice, portul popular s-a cristalizat în anumite forme de stil, sau tipuri, proprii anumitor regiuni de pe teritoriul țării noastre, fie că acestea erau reprezentate de vechile „Țări“ și „Cnezate“, fie că era vorba, mai aproape de noi, de marile provincii istorice. În cadrul acestor unități teritoriale mai mari, costumele se diferențiază pe zone etnografice mai restrînse, unde creatorul popular perpetuează elementele tradiționale locale. Fără a realiza prin aceasta o rupere sau o izolare culturală, acest fenomen constituie un exemplu dintre cele mai elocvente de diversitate creatoare inclusă organic în marea unitate a culturii populare românești. Și, departe de a face excepție, județul Caraș-Severin constituie, dimpotivă, un exemplu cît se poate de grăitor din acest punct de vedere.

În primul rînd, prin elementele sale de structură esențială, costumele populare din această zonă se înscrie printre reprezentările tipice ale portului popular bănățean.

Astfel, în ceea ce privește costumele femeiești, surprinde oarecum la prima vedere caracterul distinct al acestuia, față de alte costume românești. Ne referim aici la *opregul* cu ciucuri de străveche tradiție locală (aproape identic cu acela care apare pe statuetele culturii Gîrla Mare din epoca bronzului) și la *ceapsă* (sau *conciul*) purtate pe cap de femeie — elemente specifice numai Banatului — și care, din punct de vedere morfologic desprind costumele bănățean de alte tipuri de port femeiești¹⁰.

Totuși, structural vorbind, costumele bănățean și, implicit, cele caraș-severinean se încadrează în tipologia costumului cu două catrințe — de

¹⁰ Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1959, p. 62—72; Elena Secoșan, *Elemente caracteristice ale portului popular din Banat, în Tibiscus. Etnografie*, 1974, p. 67—72; Idem, *Despre tipologia portului popular din județul Caraș-Severin*, în *StComC*, II, 1977, p. 97—107; Emilia Pavel, în *StComC*, I, 1975, p. 219—228; Rodica Ropot, în *StComC*, I, 1975, p. 229—238; Lidia Gaga, în *Tibiscus. Etnografie*, III, 1978, p. 37—56; Aristida Turcuș, în *Tibiscus. Etnografie*, III, 1978, p. 7—36.

mare frecvență în întreg portul popular românesc — aici cel puțin, una din catrințe fiind înlocuită însă cu opregul. Piesă de port neobișnuită pentru alte zone ale României, aceasta se compune dintr-o porțiune țesută „petecul“ (inițial mai lat, apoi mai îngust), de care atarnă un strat de ciucuri lungi.

Opregul cu ciucuri este *marca* costumului bănățean. Prezența opregului numai în Banat (și o mică parte din zona limitrofă a Hațegului) ridică interesante probleme de origine și interferențe cu lumea sud-dunăreană, probleme ce sperăm să constituie o interesantă temă de cercetare etnografică viitoare a muzeografilor bănățeni.

Transformările prin care a trecut opregul, pe teritoriul Banatului, sînt diferite, de la o zonă la alta, tendința generală fiind însă aceea de reducere a porțiunii țesute, în favoarea ciucurilor care cresc în lungime. Un fenomen important, ce se remarcă, este menținerea dimensiunii țesăturii în zona Oraviței (de dimensiuni mari)¹¹.

Un al doilea element caracteristic al costumului bănățean este *ceapsa* sau *conciul* care se purta, de către femei, pe cap. Acoperirea capului, la femeia căsătorită, semnaleză trecerea ei de la o stare civilă la alta, avînd astfel sub acest aspect un simbol social. Această piesă componentă a costumului popular bănățean are înfățișări și forme diverse dar aceeași funcție, de a cuprinde sub ea părul împletit¹².

Spre deosebire de costumul femeiesc, costumul bărbătesc din Banat, avînd o structură uniformă în întreaga Românie, prezintă puține elemente locale distincte, doar cămașa lungă, semnalîndu-ne astfel apartenența acestui costum la spațiul dunărean¹³.

Banatul, regiune etnografică întinsă și unitară, de o bogăție și semnificații ale vestigiilor cu totul particulare, scoate în evidență unitatea portului popular de pe întreaga sa suprafață dar și unele particularități locale care aparțin unor zone mai restrînse „ce se scindează de la sine“¹⁴.

În ceea ce privește costumul popular, teritoriul Banatului scoate în evidență și delimitează cca 16 microzone etnografice. Dintre acestea amintim cîteva din ele care, sub raportul specificului, autenticului și tradiției, aparțin județului Caraș-Severin: zona Caransebeșului cu Valea Bistrei, Valea Almăjului, culoarul Timiș-Cerna, zona Cornereva. Clisura Dunării, zona cărbunarilor etc. La acestea trebuie să menționăm zona Carașovei și Moldova Veche, unde costumul unor naționalități conlocuitoare prezintă o tipologie bine conturată¹⁵.

Oprindu-ne aici, constatăm deci că studiul portului popular din Banat cuprinde multiple probleme de origine, interpretare, stil și creație artistică, dînd dovadă de o remarcabilă autenticitate prin adîncă sa filieră în fondul autohton tracic, dacic și daco-roman și reprezentînd un nucleu bine conturat al culturii populare românești.

¹¹ Elena Secoșan, în *StComC*, II, 1977, p. 104—105.

¹² Aurelia Jompan, Dumitru Jompan, *Găteala capului la femei în Valea Bistrei*, Reșița, 1972; Teodor Pleșa, în *Tibiscus. Etnografie*, 1975, p. 71—77; Eutimiu Lăpăduș, în *Tibiscus. Etnografie*, III, 1978, p. 71—108.

¹³ A se vedea lucrările citate la nota 10.

¹⁴ Elena Secoșan, în *StComC*, II, 1977, p. 99 și urm.

¹⁵ Emilia Pavel, în *Tibiscus. Etnografie*, 1975, p. 27—52; Teodor Pleșa, *op. cit.*, p. 71—77; Nicoleta Gumă — Maria Petrovszky, în *StComC*, III, 1979, p. 189—204.

Desigur, spațiul lucrării cit și caracterul limitat al acesteia nu ne-a permis să atingem decît unele probleme care pot sta la baza unei analize interdisciplinare istorico-etnologice a costumului popular bănățean. Important este, însă, ca în viitor fiecare aspect concret să fie analizat în perspectiva dublă a unghiurilor de abordare specifice ambelor discipline, încercîndu-se a se evidenția cu precădere filonul neîntrerupt al tradiției noastre populare pe parcursul epocilor și modalitățile prin care acesta a evoluat, îmbogățindu-se, dar rămînînd nealterat ca fond.

Aceasta pentru a extrage acele elemente tradiționale esențiale ale artei populare contemporane care să ne permită o îmbogățire a conținutului său de valori potrivit noilor etape ale dezvoltării societății noastre socialiste, fără a-l amputa sau denatura în manifestările sale tradiționale.

NICOLETA GUMA

GESCHICHTLICHE ÜBERLIEFERUNG UND ETHNO-KULTURELLE
SCHÖPFUNG IN DER BANATER VOLKSTRACHT — VORAUSSETZUNGEN
EINER INTERDISZIPLINÄREN
ANALYSE

(Zusammenfassung)

Verfolgend die diachronische Verbindung zwischen den Überlieferungen und den Neuerungen die sich in der Charakteristik der banater Volkstracht hervorhebt, wendet sich die Autorin an die vergleichende Analyse der geschichtlichen und ethnographischen Daten und unterstreicht — durch diese-einige konkrete Möglichkeiten der Anwendung dieser interdisziplinären Studie auch in diesem spezifischen Bereich der Äußerung der Volkskunst.

Durch die Unterstreichung der doppelten Funktion (Ästhetik und Nützlichkeit) der rumänischen Volkstracht im allgemeinen, und der aus dem Banat im besonderen, wird die Tatsache hervorgehoben daß diese — durch die Widerspiegelung der herkömmlichen Lebensweise des Volkes — eine materielle Kategorie bildet, die einerseits, die herkömmliche lokale Tradition erhielt und weiterführte, andererseits, ein fruchtbarer Anwendungsbereich der Kreativität des Volkes darstellte.

Die Überlieferungen können auf Grund der anthropologischen Darstellungen, auf denen Theile der Tracht angeführt sind, verfolgt und bewiesen werden, viele davon wurden auf dem Gebiete des Banats, angefangen aus dem Neolithikum (in den Siedlungen der Vinča-Kultur), der Bronzezeit (insbesondere auf den Tonidolen des Typs „Cîrna — Gîrla Mare“ bei Moldova Nouă und „Piatra Ilișovei“ — Cozla gefunden, in deren Tracht man den typischen — für die banater Frauentracht —, „opreg“ [Schürze] erkennen kann), der Daker —, Daker-Römer — und Frührumänischen Zeit, gefunden.

Die ethno-kulturellen späteren Beiträge und die lokale Volkskreativität führten zu einige Differenzierungen der banater Tracht auf engere ethnographische Zonen, ohne aber seine strukturelle Einheit zu sprengen. Von den, beiläufig 16 ethnographischen Mikrozonon des Banats, werden einige Eigenheiten der Volkstracht aus der Karansebescher Gegend, den Almasch-, und Temesch-Cerna-Tälern, Cornereva, Donau-Klisura und Cărbunari-Gegenden behandelt.